

З.В.Стежко, канд. філос. наук, доц.

Кіровоградський національний технічний університет

Г.П.Стежко, канд. філос. наук, доц.

Кіровоградський державний педагогічний університет ім. Володимира Винниченка

Аксіологічність раціонального та ірраціонального пізнання у сучасній філософії

Проводиться філософський аналіз наративів постмодернізму з позицій сучасної наукової та соціальної перспективи.

Формування концептів постмодерну обумовлено рядом соціокультурних перетворень суспільного буття починаючи з кінця ХІХ століття і дотепер. Сучасна ж епоха позначена загостренням духовної кризи, зламом в світоглядних орієнтаціях, котрі спричинені, як не парадоксально це звучить, грандіозними науковими звершеннями. На зламі тисячоліть очевидним став демонізм науки, досягнення котрої, здається, вийшли із підпорядкування людині, обернулися для неї із блага на шкоду. Людина стала заручницею власного розуму, його деструктивної ролі в науково-технічному прогресі. В сфері духовності це обернулося соціальним песимізмом, розгубленістю, втратою ціннісних орієнтирів, зневірою в усталені ідеали тощо. Чисельні спроби наукового прогнозування майбутнього людства не дають надій на краще, не вселяють оптимізму. Світові тенденції глобалізації лише посилюють тривожні очікування тотальної кризи, песимістичні настрої щодо подальшої долі людства.

Української суспільної думки це торкнулося значно пізніше, лише в пострадянські часи. За радянських часів інтенсивно проводилася думка щодо здобутків вітчизняної науки лише в позитивному плані, лише як про досягнення, спрямовані на гуманізацію науково-технічного прогресу. Всіляко насаджувався соціальний оптимізм. Лише після чорнобильських подій, вільного поширення західної інформації українська громадськість усвідомила трагізм ситуації, поширилися тривожні настрої, зневіра в усталених цінностях, традиціях.

Більшість філософів вбачають причини моральної кризи, соціального песимізму у безроздільному засиллі раціоналізму в ключових сферах суспільного буття (виробництві, управлінні, культурі та навіть дозвіллі). М.Вебер вважав, що раціоцентризм, інтелектуалізація, перетворення ratio із засобу на самоціль спричинили втрату індивідом свободи. Досвід до певної міри підтверджує істинність його думки. Можливо тому суспільство доби постмодернізму прагне зануритися в сферу ірраціонального, людина знаходить втіху в сфері містичного, в релігійній культурі, котра відіграє роль свого роду буферу між прагненням до свободи творчості та утиском традиційної раціоналізації.

Ідеї постмодернізму своїми коренями сягають ще в концепти А.Шопенгауера та Ф.Ніцше, Власне саме вони заклали підвалини подальшого філософського переосмислення методології наукового пізнання позиції самої раціональності в плані спроможності розуму адекватно охарактеризувати людське буття. Проте сучасного свого бачення концепти постмодерну набули в розробках Ж.Бодрійяра, Дж.Ваттімо, П.Віріліо, Ж.Дерріди, Ж.-Ф.Ліотара, Р.Рорті, М.Фуко та ін. У вітчизняній філософській думці наративи постмодернізму відображені в доробках О.Бродецького, В.Кізіми, В.Лук'янця, М.Марчука, В.Рижка, О.Соболь, та інших.

Метою нашого статейного дослідження є визначення співвідношення позалогічних та дискурсивних потенцій концептів постмодерну та намагання окреслити коло перспективних міркувань щодо їх суспільної, наукової перспективи. Філософський аналіз доби постмодернізму дає нам ключ до розв'язання актуальних проблем сучасності.

Термін “постмодерн” має доволі широке тлумачення. Нам імпонує бачення постмодерну, виказане одним із його представників -- Ж.-Ф. Ліотаром. “Постмодерн”, -- пише він, -- означає стан культури після трансформації, під яку підпали правила гри в науці, літературі та мистецтві в кінці ХІХ століття”[3, 9]. Отож постмодерністський наратив (“специфічний спосіб осмислення світу як особливої форми існування людини, як властивого лише їй модусу буття” – В.Кремень, В.Льїн) постає як перегляд фундаментальних основ світогляду, філософських парадигм, формування нового стилю мислення. На проектувальну образ світу роль розуму все більше претендують такі феномени психіки як воля, життєва наснага тощо, звеличуються ірраціоналізм та методологічний плюралізм в пізнанні, релігійність та лібералізм в бутті. Спробуємо підсумувати зазначене та окреслити ключові положення постмодернізму.

Постмодернізм є специфічною реакцією культури на глибинні негативні зрушення в світовій цивілізації, на загрозу, яку несуть “досягнення” розуму екології, миру та самому існуванню людини (огидні явища Герніки, Хіросіми, Освенциму, Чорнобиля, глобальне потепління, технології генної інженерії та політичних маніпуляцій тощо). “Усі найважливіші аспекти життя, укладу та культури західного суспільства переживають серйозну кризу”[7, 427]. Доба постмодерну відзначилася передусім реконструкцією усіх сфер суспільного буття, котру охопила криза індустріалізації як відмови від усталених уявлень, ідеалів, цінностей. Проте різка зміна наративу не становить запоруки суспільного прогресу, скоріше навпаки, є провісницею поглиблення моральної кризи суспільства, пересиченості суспільства споживання, посилення гедоністичних устремлінь, деградації особистості. А тому нагальною потребою часу є визначення нового наративу, і значимість філософії тут незаперечна – адже саме вона претендує на роль провідника по шляху конструктивної трансформації суспільства. Філософське осмислення доби постмодерну утримує в собі в знятому вигляді відрефлексований досвід минулих поколінь, отож становить підґрунтя для розв'язання суперечностей між модерном та постмодерном на шляху пошуку консенсусу між ними в усіх сферах суспільного буття. Як наслідок, дедалі поширенішим стає плюралізм ідей, ідеологій в сфері суспільної духовності, котрий прийшов на зміну монізму доби модерну; постмодерністське мислення знаходить визнання в колі політиків, ідеологів, мистецтвознавців, культурологів, філософів.

Інформаційне суспільство, розвиток комп'ютерних технологій тотального контролю нав'язують особистості новий образ життя, раціоналізують її стосунки із суспільством, надаючи ідеалу свободи нового змісту, за якого людина із володаря інформації перетворюється в її бранця. Свобода особистості як незаперечний ідеал в концептах постмодернізму постає не як всезагальний універсальний ідеал, а як локальна парадигма конкретно-історичного наративу. Отож “свобода” є однією із центральних категорій постмодернізму, проте вона має зміст, відмінний від liberty модернізму. Свобода як право і можливість особистості відмовлятися від загальноприйнятого у суспільстві кодексу раціональності буття, свобода в сенсі незалежності, яка межує зі свавіллям, свобода як можливість піднятися над виробленим суспільством кодексом раціональності до рівня іронії над ним. Таким чином, кожне суспільство можна вважати вільним настільки, наскільки воно реально забезпечує можливість особистості чинити всупереч із загальновизнаним змістом ratio з його претензією на монопольність, обов'язковість, всезагальність як Ідола.

Суттєвою ознакою доби постмодерну є відмова від диктату монізму на користь плюралізму, “методологічного анархізму” як основи свободи та розвитку творчості та методології пізнання. За П.Фейєрабендом, “невігластво, сліпа впертість, забобонність, облудність не тільки не перешкоджають розвитку пізнання, але є його суттєвими передумовами...”[8, 418]. “Єдиним принципом, який не перешкоджає прогресу, є принцип – допустимо все”[8, 153]. Все гучнішим стає звинувачення діалектики в тому, що вона “призводить до руйнації науки, наполягаючи на неминучості та плідності суперечностей”[9, 322]. Дійсно, чи варто наполягати на методологічній винятковості діалектики? Чи існують концептуальні перепони на шляху визнання методологічного плюралізму? Можливо і ні. Проте більш доречним, видається, було б говорити про право на існування позиції щодо плюралізму в контексті інтегративних процесів діалектики та нефілософських методологічних засад, котрі відображають потреби досліджень на кожному етапі їх розвитку. Гегелівська ідея спів падіння діалектики, логіки та теорії пізнання якраз і дає розгорнуту уяву про методологічний плюралізм в контексті взаємообумовленості діалектики та спеціально-наукового методологічного арсеналу. Про загальновизнаність діалектики досить влучно висловився академік А.Мігдал: “Вчені всього світу, як правило, мислять діалектично, не називаючи і не формулюючи “законів діалектики”, а керуючись здоровим глуздом і науковою інтуїцією” [6, 31]. Отож питання, чи можемо ми відмовитися від діалектики в пізнавальній, діяльності видається щонайменше риторичним.

Щодо руйнівної ролі діалектики, то видається більш правомірним було б говорити про недолугість її застосування як методології. Щоб так позиціонуватися, варто лише осмислити всю глибину, поліваріантність, діалогічність, аксіологічність знань. Заперечувати діалектику все одно, що заперечувати діалектичний характер об’єктивного світу. Діалектика, позбавлена будь-яких ідеологічних нашарувань, не привносить в знання нічого від себе, отож звинувачення її в руйнації науки, а тим паче в антигуманності видаються щонайменше нерозумінням її методологічного потенціалу. Навпаки, діалектичний стиль мислення, діалектизація науки за умов узгодженості спеціально-наукових та філософських методологічних засад надають раціональності знань гуманістичного характеру. За образним порівнянням П.Капіци, “вона (діалектика – авт.) як би є скрипкою Страдиваріуса, найдосконалішою із скрипок, але, щоб на ній грати, треба бути музикантом і знати музику. Без цього вона буде так же фальшивити, як і звичайна скрипка” [1, 147]. Таким чином, можна говорити, що діалектика методологічно себе далеко не вичерпала, а негативне ставлення до неї викликане тим, що і вона, і її застосування спотворювалися. Отож повернути діалектиці втрачені позиції, розкрити всю її методологічну потужність -- нагальна потреба часу.

Інші характерні риси постмодерну можна виразити в таких тезах: заперечення пріоритетної гносеологічної функції розуму на користь інших форм осягнення дійсності (“те, що істина цінніша за ілюзію – це не більше ніж моральний забобон” – Ф.Ніцше); визнання обмеженості соціальної значимості науки та гносеологічної результативності ірраціональних форм пізнання: релігії, філософії мистецтва, моралі (“мистецтво нам дається, щоб не вмерти від істини” – Ф.Ніцше); наука за своїм епістемологічним статусом не відрізняється від інших культурних феноменів. “Наука не повинна тлумачитися в якості привілейованого соціологічного випадку і відокремлюватися від інших сфер культурного виробництва”[4, 211]. “...В науковому знанні за краще бачити продукт культури ...”[4, 170]. Так, дійсно культура доби модерну вичерпала свої можливості суспільного прогресу та до певної міри скомпроментувала позитивний образ науки, індустріалізацію суспільства, а тому філософія доби постмодерну переорієнтовує розум з гносеологічних функцій на соціальні - на релігійність, мистецтво, соціальний лібералізм, а повноваження розуму із

владних над людиною на підвладні її волі. Отож незаперечним видається той факт, що суспільство має прийняти весь спектр способів ірраціонального досягнення дійсності як рівноправних із наукою. Адже наука, як і інші феномени духовності є продуктом культурного розвитку, відбитком соціокультурних умов. Так чи варто нехтувати думкою щодо відсутності епістемологічних відмінностей між наукою та такими ірраціональними формами досягнення дійсності як міф, теологія, магія? Відповідь на це питання ми знаходимо у М.Марчука. “Можлива не тільки наукова істина, пов’язана зі знанням дискурсивним, -- пише він, -- а й істина, що відкривається в акті віри, інтуїції, в містичному сприйнятті, релігійному одкровенні тощо”[5, 158]. Відтак істини раціоналізму не варті того, щоб в ім’я їхнього торжества особистість жертвувала собою, своєю свободою, гідністю, зрештою, самим життям.

На етапі переходу до постіндустріального суспільства докорінно змінюється статус наукового знання, дискурсу, змінюється сама природа і призначення знань, вони все більше набувають змісту товару, відбувається зречення істини задля блага людини, її свободи. Отож питання, яким задаються дослідники постмодернізму, -- чи є науковість, раціональність синонімом істини, видається риторичним. Втім в зреченні раціональності в постмодернізмі не слід вбачати заперечення осмисленості в ставленні до дійсності як і не варто заперечувати присутність моменту ірраціональності в науці, в мистецтві, релігії та й філософії на підставі того, що між ними як формами духовної культури суспільства неодмінно існує взаємозв’язок.

Не можна обійти увагою ще одну рису постмодерну -- формування маргінального розуміння людини -- “в людині тварюка та творець злиті воедино ... ; люди в принципі нездатні побудувати суспільство загальної та повної справедливості...” -- “розумно” влаштований світ насправді є результатом множинних помилок та фантазій, які поступово виникли в загальному розвитку людства, зрослися між собою і зараз успадковуються нами як накопичений скарб всього минулого, на якому базуються цінності науки і людяності; світ одвічно хибний, життя безглузде, моральних цінностей, якими б можна було дорожити, не існує. Значить все дозволено. Так тезисно можна окреслити наратив постмодернізму в баченні Ф.Ніцше.

Так, доба постмодерну -- це доба заперечень, заперечення іудео-християнської історії, гегелівської класичної філософії, марксизму і еволюціоністських концепцій -- це доба скептицизму, ірраціоналізму, плюралізму, релятивізму. Доба заперечень, проте і творення, проектування нового образу світу. Йдеться про набуття філософією доби постмодерну еkleктичного, релятивістського характеру, про підміну таких понять класичної філософії модерну як розум, істина, прогрес, цінність, дискусія тощо ідеєю толерантності, переговорів, консенсусу, лібералізму. Настав час вдатися філософії до іронії. В епоху постмодерну зростає соціальне замовлення на людину не абстрактного, інтелектуально-гуманістичного розвитку, а на людину прагматизму.

Щодо закликів до переоцінки цінностей або ж взагалі заперечення їх як суспільнозначимих, то варто зазначити, що скільки існує суспільство, стільки будуть існувати і цінності як невід’ємний принцип індивідуального способу суспільного буття людини. Тож більш доцільним видається говорити про характер та зміст цих цінностей, їх конкретно-історичну соціокультурну обумовленість, але аж ніяк не заперечувати їх. Окрім того, як на нас, то очевидною є і безпідставність серед причин соціальних конфліктів віддавати прерогативу розбіжностям в ціннісних орієнтаціях, їх ієрархізації стосовно гедоністичних прагнень людини. Оманливість цієї тези полягає в тому що ціннісні орієнтації навіть сенсожиттєвого рівня є не єдиним, а тим паче не визначальним фактором особистісного самовизначення. Відтак і корені конфліктності особистості криються в більш глибоких чинниках людського буття, смислопокладання -- від простого бажання жити, прагнути насолоди до вищих ідеалів -

- власної винятковості, суспільної актуалізації власного “Я”, духовного вдосконалення – всього того, що впливає із самої людської сутності.

В епоху інформаційної цивілізації людство не може відмовитися від виплечаних всією історією морально-гуманістичних цінностей суспільного існування, від яких за великим рахунком залежить саме виживання людства. Дійсно, людина все більше осмислює проблемність свого способу суспільного буття, його конфліктність як для себе, так і для оточення (суперечності -- іманентна риса будь-якого суспільства). Тож дійсно виникає нагальна потреба в досягненні компромісів, суспільного консенсусу. Проте толерантність, консенсус може означати лише розв’язання суперечностей на основі взаємної поваги до цінностей конфліктуючих сторін, але таке, яке б ґрунтувалось на пріоритетності вічних сенсожиттєвого рівня цінностей. “Правдива людина, -- зазначає А. Конт-Спонвиль, -- сьогодні поважає ті ж самі цінності, що й правдива людина в епоху Спінози чи Монтеня, звідси впливає, що це не застаріває. Монтень говорив, що він має ті ж духовні цінності, що й Сократ, а Спіноза, що в нього ті ж духовні цінності, що мав Ісус Христос“ [2, 97]. Таким чином, є підстави говорити, що і сучасники доби постмодерну є спадкоємцями всього надбання людства, а відтак і відповідальними перед нащадками. Отож видається об’єктивно обумовленою самим історичним розвитком утвердження в духовній культурі українця християнських цінностей як взірців добра, справедливості, милосердя.

Насамкінець слушно зауважити, що філософське осмислення наративу постмодерністської доби не може ґрунтуватися лише на дослідженнях окреслених в статті соціокультурних чинників. Воно потребує свого поновлення кожен раз зі зміною суспільного буття.

Список літератури

1. Капица П. Эксперимент, теория, практика. – М.: Наука, 1977. – 351 с.
2. Конт-Спонвиль А. Философская традиция // Pretontaine. – 1996. – №5. – С. 93-98.
3. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. -- СПб., 1998. – С. 3 –14.
4. Малкей М. Наука и социология знания. – М.: Прогресс, 1983, – 253 с.
5. Марчук М. Ціннісні потенції знання. – Чернівці.: Рута, 2001. – 256 с.
6. Мигдал А. Физика и философия // Вопросы философии. – 1990, №1.С. 5-33.
7. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат, 1993. – 542с.
8. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки. – М.: Прогресс, 1986. – 542с.
9. Popper K. Conjectures and refutations. The Growth of scientific knowledge. – N.Y., 1962. – 332p.

The philosophical analysis of postmodern narratives from the point of view of modern scholarly and social perspectives is accomplished in this paper.